

ZENAIDA KARAVDIĆ

PRAVOPIS U ELEKTRONIČKIM MEDIJIMA

Sažetak: U vremenu sve obimnije komunikacije preko interneta, svjedoci smo drugačije upotrebe jezika. Brojni su zagovornici teorije da internet kviri jezik, ne samo naš nego i sve jezike svijeta. Ipak, oni koji se žale najčešće nisu lingvisti. U engleskom jeziku lingvisti prate promjene u jeziku koje se dešavaju uvođenjem novih medija i ne osporavaju ih. Osmotrimo li promjene koje novi medij unosi u bosanski jezik, osim standardnih pravopisnih grešaka koje svjedoče o elementarnom nepoznavanju pravopisa, možemo primijetiti i neke izmjene koje nisu sasvim u skladu sa standardom, a ipak ne smetaju osnovnoj funkciji jezika – prenošenju poruke. Te promjene ogledaju se u pojednostavljenoj upotrebi interpunkcije i pravopisnih znakova, kao što je izbacivanje crte i tačkazareza, ograničenje upotrebe tačke i zareza samo na kratke pauze, a tri tačke na duže pauze, dvotačke samo na najavu upravnog govora, a navodnika samo na naglašavanje ili citiranje dijela teksta, a uvode se i novi znaci kao što su @ za označavanje osobe kome je upućen tekst, # za lakše nalaženje teksta preko pretraživača ili * za ispravljanje prethodne greške. Upotreba velikog slova je također ograničena samo na isticanje, bilo cijelog teksta, jedne riječi, početnog slova ili bilo kog slova u riječi. Dijakritički znaci se najčešće izostavljaju, s alternativama za [đ] i [dž] – [dj] i [dz]. Stilski su razlozi za zamjenu [l] grafemom [w], udvajanje vokala, strujnih konsonanata ili sonanata te upotrebu engleskog jezika. I ovako pojednostavljenog pravopisa komunikacija preko interneta funkcioniše i u njoj se sigurno kriju začeci budućih promjena u pravopisu.

Ključne riječi: bosanski jezik, pravopis, elektronička komunikacija, internet komunikacija, veliko slovo, interpunkcija, dijakritički znaci, skraćenice

Uvod

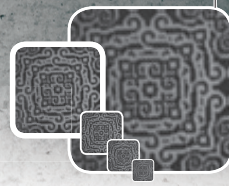
Iako možda u ekonomiji, socijalnoj politici ili naučnom razvoju Bosna i Hercegovina kaska za ostatkom svijeta, što se tiče korištenja interneta, tu ga ova zemlja pomalo i sustiže. Naime, prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije (RAK), 2004. godine u Bosni i Hercegovini zabilježeno je 585.000 korisnika interneta, 2006. – 950.000, 2008. – 1.307.585, 2010. – 2.000.000, a 2012. – 2.184.500, što iznosi 57% od ukupnog broja stanovnika (RAK 2013), dok je prosjek korisnika u svijetu 31,2%, a u Evropi 61,3%.¹ Kao najpopularniju društvenu mrežu, Facebook u Bosni i Hercegovini koristi 1.401.520 korisnika, što je 30,53% od ukupne populacije.² Već taj podatak svjedoči o tome da internet prvenstveno koriste mladi od 15 do 24 godine od kojih se gotovo tri četvrtine služi internetom, najčešće studenti i učenici (84%), a slijede ih stalno zaposleni (50%), dok se među penzionerima nalazi samo oko 4% korisnika (Bajić 2011).

Period od deset godina možda jeste mali da bi se u njemu odigrale neke bitne promjene u jeziku, međutim, ne treba zanemariti aspekte kao što su veliki broj korisnika, njihova relativna povezanost (omladina, studenti, zaposleni ljudi) te prestiž koji korištenje interneta, ali i sami korisnici³ imaju. Tako smo svjedoci bujice novih riječi koje se koriste u svakodnevnoj usmenoj komunikaciji (lajkati, šerovati, post...), koje prije samo deset godina nisu ni postojale, a danas su toliko uobičajene da ih ni ne osjećamo kao neologizme. Osim toga, značajan je i prijelaz s češće upotrebljavane usmene komunikacije u prošlom stoljeću (telefon) na uglavnom pismenu komunikaciju

¹ <http://rak.ba/bih/aktuelnost.php?uid=1306152185> (22. 4. 2013)

² <http://www.slobodnaevropa.org/content/na-balkanu-facebook-koriste-najvise-u-srbiji-/24909738.html> (22. 4. 2013)

³ Kako god to na prvi pogled zvučalo, činjenica je da je preduslov za svakodnevno korištenje interneta ipak značajna finansijska investicija u smislu kupovine uređaja koji se može priključiti na internet, a koji je skuplji od prosječne mjesečne plaće u zemlji, kao i redovno plaćanje internet usluga, koje je često skuplje od npr. mjesečnih izdataka za vodovod i kanalizaciju, tako da korisnici, barem oni svakodnevni, interneta ipak pripadaju makar srednjem, ako ne i višem "staležu", koji nose i društveni prestiž.

putem interneta, dakle promjena medija, koji nužno utječe barem na stil jezika, uz činjenicu da svakodnevno “piše” puno više ljudi nego prije dvadesetak godina.

Ovo povećanje broja ljudi koji pišu i objavljuju to što napišu nužno je dovelo i do toga da se i pravopis (pod kojim u ovom momentu ne podrazumijevam propisanu normu nego općeprihvaćeni način pisanja) izmijeni u smislu pojednostavljanja koje, međutim, ponekad dovodi i do djelimične, pa i potpune nerazumljivosti poruke. Općeprihvaćeno je mišljenje, ne samo kod nas nego i u svijetu⁴, da je internet pokvario, ako već ne i uništio pismenost, a i jezik. Pod pismenošću se pritom podrazumijeva korištenje normiranih pravopisnih pravila, a za jezik se ističe sve veći prodor engleskog u druge jezike, pa i naš.

Međutim, ti koji napadaju internet kao kvaritelj pismenosti nisu lingvisti, nego učitelji koji se bore s posljedicama utjecaja interneta na jezik kroz školske pismene zadatke te “zabrinuti građani” (Huang 2010). O ovoj pojavi među lingvistima prvi se oglasio David Crystal, koji u svojoj knjizi *Txtng: the Gr8 Db8* (Oxford University Press 2008) brani novi način pisanja (koji je u engleskom jeziku, kao što se iz samog naslova knjige vidi, dosegao enormne razmjere u odnosu na naš jezik) za koji tvrdi da predstavlja zapravo bogaćenje jezika i da, uostalom, nije nikakva nova niti nepoznata pojava u jeziku (Gligorijević 2012). Crystal, istina, govori prvenstveno o jeziku SMS poruka, čiju je veliku promjenu u odnosu na standard uglavnom uzrokovala ograničenost na 140 karaktera, što nije slučaj s komunikacijom preko interneta, ali činjenica je da se i u engleskom, a i u našem jeziku, način pisanja u SMS porukama prenio i u statuse, postove, komentare i ostalu internetsku prepisku.

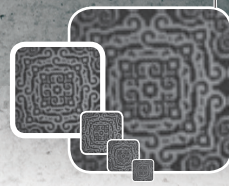
---

⁴ Npr: <http://spravy.pravda.sk/zaujímavosti/clanok/244932-internet-a-sms-deformuju-pravopis/>, <http://www.newsweek.com/technology-textese-may-be-death-english-87727> (22. 4. 2013)

Što se tiče našeg jezika, promjena samog jezika i pravopisa u komunikaciji elektroničkim medijima nije toliko velika kao u engleskom jeziku pa se o njoj i ne raspravlja previše – bez nekog posebnog isticanja⁵ tek se daju napomene npr. o smješcima (smileyjima) (Badurina et al. 2008: 111) koji su jedan od noviteta koje je donijela raširena upotreba interneta, ili napomene o razlikovanju crte i crtice u tiskanom tekstu (Halilović 1996: 88), dakle i u elektroničkoj komunikaciji. Dakle, generalno gledano, pravopisi naših jezika vrijede i za ovu vrstu komunikacije u smislu da se, ako se želi pravilno pisati, njihova pravila mogu primijeniti a da se ne ostavi dojam nekompetencije kao pri nepoznavanju pravila “textinga” u engleskom jeziku. Ipak, koliko god pravopis bosanskog jezika bio primjenjiv na elektroničku komunikaciju, činjenica je da se u praksi slabo poštuje. Dovoljno je nekome ko poznaje pravopis samo ovlaš pogledati statute i komentare na internetu da se uvjeri u posvemašnje kršenje većine pravopisnih normi. Iako je kršenje ustaljenih normi jedna od odlika savremene omladine (npr. Tapscott 2008), ali i omladine inače, pitanje je gdje je granica do koje se pravopis ne mora poštovati, a da poruka ostane potpuno jasna i razumljiva, tj. koja se to pravila mogu, a koja ne smiju kršiti.

Ovaj tekst bavi se uglavnom statusima i komentarima na Facebooku te drugim stranicama kao što su klix.ba, 6yka.com i sličnim te nekim tekstualnim porukama s mobilnog telefona. Najčešće greške u njima vezane su za zamjenu nekadašnjeg *jata*, pisanje riječce *ne*, mijesanje afrikata, greške u sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi, izostavljanje krajnjeg *i* iz infinitiva, nepisanje *h*, nepoštivanje pravila i izuzetaka alternacija po zvučnosti i mjestu tvorbe... Uglavnom, uobičajene greške s kojima se susreće svaki nastavnik maternjeg jezika pri ispravljanju učeničkih zadataka ili lektor pri radu na tekstu. Ono

⁵ Npr. u Hrvatskom pravopisu (Badurina et al. 2008: XIV) samo se u predgovoru napominje: “...ali je s druge strane pravopisnim obuhvaćanjem novijih jezičnih pojava izrazito otvoren uznapređovalim suvremenim potrebama višefunkcionalne jezične komunikacije u različitim društvenim skupinama. Novonastale jezične pojave ažurno uočava i nastoji ih pravopisno usustaviti.”

što je za sve ove greške zajedničko jeste to što one uglavnom (osim u iznimnim slučajevima) ne smanjuju informativnost samog teksta, naročito kada je tu prisutan i kontekst (npr. fiktivna rečenica: *Ne-
znam bil uzo kiselo mljeko il će kokakola bolje ič us čevape*, iako ima grešku gotovo u svakoj riječi, ipak prenosi cjelovitu informaciju), pa će greške ovog tipa biti zanemarene, što iz navedenog razloga, što kao nezanimljive, a analizirat će se samo one koje su tipične za elektroničku komunikaciju.

Veliko slovo

Osnovno, generalno pravilo u pravopisu za velika slova jeste to da ona u tekstu služe za isticanje riječi, obilježavanje njihove službe ili nekih njihovih značenja (Simić 2006: 15). Iz ovog pravila proizlaze dalja pravila koja se najčešće ne poštuju u internetskoj komunikaciji. Tako se često dešava da rečenica, naročito ona prva, počinje malim slovom (*ja sam tuzna...necu vise da budem u virtualnom lajfu kad nema mojih najboljih prijatelja :'-((((*), s raznim varijacijama (samo prva rečenica počinje velikim slovom, ostale malim: *Samo manite se poziranja lijepsi ste svi kad ne grimasate ajd sad zdravo djevojciće i djecaci*; prva rečenica počinje malim, ostale velikim: *sto Almينا?Divis se lavu,jel? Hahaha*; sve rečenice počinju malim: *ništa. gledati ponovo ispočetka reprize. moj zivot nece vise imati smisla ako prestanu sa sulejmanom.*) itd.

Ni vlastita imena ne pišu se obavezno velikim slovom (*jeda i jedina gosp.amra babic; jedino sto im se mora priznati je to sto su odrzali najposjeceniji koncert ikada u bivsoj jugoslaviji. ali neka se okupe jer i taj izmjenjeni mnogo losiji sastav bijelog dugmeta ciji je osnovni cilj samo da uzme novac je po meni bolji nego bilo koji turbo folk kic izvodjac poput: krlevuse, stoje itd...*), kao što se dešava da imenice koje nisu vlastite ili ostale riječi budu napisane velikim početnim slovom (*Najbrža i Najefikasnija Sprava za Sexy Mišiće; Današnji Šarplaninac je posljedica prirodne selekcije u zatvorenoj sredini; Mo Yan, sporan i*

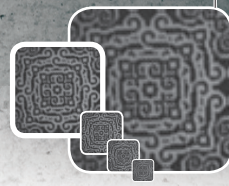
hvaljen Nobelovac; Moj bivsi cimer Jade iz Damaska, Arap, Katolik, legenda od covjeka, najliberalniji covjek kojeg sam do sada upoznao). Jedna interesantna upotreba velikog slova jeste u porukama koje imaju ograničen broj karaktera – razmaci se uopće ne pišu nego se riječi pišu sastavljeno, a svaka se riječ piše velikim početnim slovom (*KadCesBitiKodKuceDaTiDonesemKnjigu?HitnoMiJeJerJeSutra ZadnjiDanZavraccanjeInaceNecuMociViseUzimatiKnjigeNaRevers NegoCuMoratiSjeditiUCitaonici*), ali ovaj način nije poprimio šire razmjere malo zbog nerazumljivosti, malo zbog nepostojanja potrebe za dužim porukama, kao i zbog uvođenja interneta, samim tim i neograničene komunikacije na mobilnim telefonima.

Međutim, to što se ne poštuju pojedinačna pravila ne znači odstupanje od osnovnog pravila za veliko slovo, a to je da ono služi za isticanje. Razlika je u tome što različite osobe ističu različite riječi, prema sopstvenom nahođenju. Tako se pisanje velikim slovima generalno tumači kao vikanje, dakle isticanje cijelog teksta⁶, što je ponekad upravo ono što se želi postići (*MANDZUKICCC JEFTINAA KOPIJA DZEKEE IZ WOFS*). Osim toga, veliko slovo se često koristi za naglašavanje samo pojedinih riječi u datom kontekstu (*vrijeme je*

6 O tome postoje mnogobrojna “upozorenja” vezana za način pisanja na internetu, npr. “Kada kucate velikim slovima (CAPS LOCK), to je isto kao da vičete na sagovornika.” (Pavlović 2012); ili “Nikako ne pišite sve velikim slovima. Prosto rečeno, smatra se da je onaj ko tako radi ili neotesan, ili je za računarom od skoro, pa je to posledica neke početničke ushićenosti ili iz nekog trećeg razloga ne ume tastaturu da koristi pravilno i komunicira normalno.

Pisanje samo velikim slovima je zapravo nekada u vremenu BBSa bio veliki greh, jer su slova bila sve, s obzirom da osim slova ništa drugo na monitoru nije bilo i značilo je da onaj ko piše velikim slovima – viče. Danas se ne radi o tome da prekomernom upotrebom velikih slova Vi iritirate onoga kome pišete, koliko se radi o tome da iz neznanja ili vaspitanja pokazujete zapravo koliko malo poštuju auditorijum kome se obraćate.

Mnogo manja je greška sve pisati malim slovima. Ako pišete sve velikim, to je nepristojno jer nemate obzira prema onom ko čita, a ako pišete sve malim to znači da se radi o žurbi, lošoj navici, olakšici koju ste sebi priuštili ili nešto četvrto. Recimo da smatrate da ste u prisnom društvu, prijatnoj atmosferi i opuštenu tako da ne morate da se bavite toliko pravilnim pisanjem, što je naravno – u redu. Ovo ne važi, naravno, za poslovnu korespondenciju. Kada pišete molbu za posao ili ponudu za saradnju, onda se striktno držite pravila.” (Inter CAFFE Forum 2014).

*gag da krenes dalje...zivot je prelijep...putuj..iztrazuj...upoznaj nove interesantne PRAVE ljude, zaljubi se....mogucnosti su ogromne. mi ovdje u bosni sm poprilično fucked up jer nemamo ni puno para i mrzimo jedne druge tako da je klix za nas neka vrsta terapije..ali za TEBE...tebi ne treba klix...just sayin' :D) ili čak samo određenih glasova (da se istakne da je nepravilno, naprimjer: *Imam osjećaj da će S'sung kada dođe večeras na foruN izbaciti šator(if you know what I mean) kada vidi ovu sliku Makiri*) i možda je pisanje (svih) ostalih riječi malim slovom i uspostavljeno ne kao nebriga za pravopis nego upravo kao kreiranje konteksta u kojem će se naglašavati samo velikim slovom, a ne, recimo, neuobičajenom sintaksičkom pozicijom. Naime, "otkrivanje" naglašene riječi iz njene neuobičajene pozicije zahtijeva veći misaoni napor, što kratke tekstove kakvi su analizirani u ovom radu čini manje razumljivim na prvi pogled i samim tim manje zanimljivim, zbog toga što u vremenu televizijske, sad bismo je već mogli nazvati "ekranske" ere postoji jako puno informacija koje treba što brže, jednostavnije i razumljivije prenijeti pa su samim tim prihvatljiviji kraći i jednostavniji načini, najčešće putem slike, tona i videozapisa kao spoja tog dvoga, ali se taj "stil" prenio i na tekst pa je tako najcjenjenija metafora na nivou dobre dosjetke jer se može brzo razumjeti i prihvatiti, a i ekonomična je jer prenosi barem dvije informacije istovremeno.*

Dodatni razlog za rezerviranje velikih slova kao sredstva za isticanje, nauštrb pravopisnim pravilima, mogao bi biti i taj što je u komentarima, zasad, nemoguće vizuelno istaknuti riječ na neki drugi način, kao što je npr. drugi font, bold ili italik.

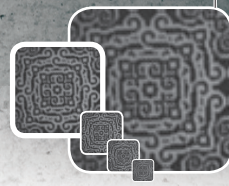
Interpunkcija

Osnovno pravilo interpunkcije jeste da se njome obilježavaju govorne pauze (npr. Simić 2006: 145), pa se, generalno, tačkom označava kraj iskaza, zarezom kraj jednog dijela iskaza, dvotačkom početak nabranjanja ili objašnjenja itd. Naravno, možemo pronaći tekstove bez ijednog interpunkcijskog znaka, ali ćemo uz njih često naći i

prigovore da su predugi (jer se, bez obzira na to koliko karaktera sadržavali, tako napisani doimaju predugim, a zapravo zahtijevaju dodatni misaoni napor što čitanje čini dužim od uobičajenog, a “duže” je neoprostiva greška u savremenom “stilju ekrana”, osim ako ne služi kao uvod za, opet kratki, obrt na nivou dosjetke na kraju). Većina ostalih tekstova ima nek(akv)e interpunkcijske znake, ali se njihova upotreba često jako razlikuje od one propisane u pravopisu.

Tako ćemo često naići na izostavljanje tačke na kraju iskaza, i kad je u pitanju rečenica (*uvijek ovako naprave besplatnu reklamu; ko zna-zna*), a naročito ako iskaz nema formalnog predikata (*dobra stara vremena vrhunski majstori; IZJAvA citave sedmice mog drugara: MRSKO mi; lahko,,ovaj njemu keš,a on njemu urin na analizu,zdraoooo*). Ono što se može primijetiti jest da su tekstovi bez tačke na kraju uvijek kratki. Ako je duži tekst u pitanju, kraj će biti obilježen na neki način (bez obzira na to je li u samom tekstu korištena bilo tačka, bilo neki drugi interpunkcijski znaci), najčešće smileyjem (*vrijeme je gag da krenes dalje...zivot je prelijep...putuj..iztrazuj...upoznaj nove interesantne PRAVE ljude, zaljubi se....mogucnosti su ogromne. mi ovdje u bosni sm poprilično fucked up jer nemamo ni puno para i mrzimo jedne druge tako da je klix za nas neka vrsta terapije..ali za TEBE...tebi ne treba klix...just sayin' :D; Kad ja izađem ova moja plače :) A uvaljuje se i ruši samo kad smo mi tu! Danas je mama nabavila prut da ju može tjerati sa stvari na kojima ne treba biti. Još malo pa ostadoh bez drvenarije :)*) ili s tri tačke (*ih, kad sam ja tebi zadnji put šta poklonila za rođendan! koji je osmog januara, to pamtim, ali kad si čak tamo negdje...; Osim što je jeo, počeo se i maziti i valjati po kauču... Kauč trenutno smatra jedinim sigurnim mjestom u kući... Ne daj Bože da mi je stan veći, trebalo bi mu pola godine da “osvoji teritoriju”...), ali se za obilježavanje kraja ponekad koriste i neke onomatopeje ili slične riječi (*hej, sa ženama nikad ne znaš valjda je u tome neka ljepota (čitaj ovo kao : jašta je) heheheh; joj sulejmane mrzim te, kad mama pocne parlat turski, seni cok sevijorum mrs; lahko,,ovaj njemu keš,a on njemu urin na analizu,zdraoooo*). Međutim, nema dužeg*

teksta koji na kraju nije nekako obilježen. To je razumljivo baš zbog njegove dužine – ukoliko se ne bi obilježio ni na kakav način, onda bi to izgledalo kao da ga je autor slučajno prekinuo na tom mjestu (slučajno kliknuo tipku “Enter”) i zbog toga svi nastoje na neki način naznačiti da su dovršili ono što su željeli napisati. S druge strane, činjenica da kraći tekstovi ne moraju imati tačku (niti bilo koji drugi znak za završetak) dovodi ih u sličnost s naslovima, koji su jaka pozicija teksta, pa ih se samim izostavljanjem bilo kakvog završetka ističe, najčešće u odnosu na prethodne i tekstove koji slijede (npr. u komentarima).

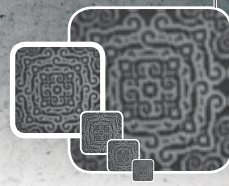
Tačke između više iskaza u samom tekstu također izostaju. Osim smileyjima, kao već donekle normiranim znakom za završetak iskaza (v. Badurina et al. 2008: 111), oni se zamjenjuju najčešće zarezima (*nemoj punog stomaka pričat', plivat', roncat', ma znaš šta, daj mi edu pa ću mu objasnit'*) ili trima tačkama (*vrijeme je gag da krenes dalje...zivot je prelijep...putuj..iztrazuj...upoznaj nove interesantne PRAVE ljude, zaljubi se....mogucnosti su ogromne. mi ovdje u bosni sm poprilicno fucked up jer nemamo ni puno para i mrzimo jedne druge tako da je klix za nas neka vrsta terapije..ali za TEBE...tebi ne treba klix...just sayin' :D*). Zapravo, tri tačke ustalile su se kao najčešća oznaka za označavanje bilo kakve pauze, vjerovatno zbog toga što traže najviše vremena da se otkucaju, što je direktno proporcionalno pauzi koju autor zaista pravi dok uobličava svoj iskaz, razmišljajući šta još da napiše, a i kad se čitaju, prenose upravo takvu informaciju, duže pauze, koja onda i dodatno naglašava sve ono što slijedi. Ovdje treba napomenuti da i tri tačke znaju biti u obliku dvije, četiri ili pet tačaka, ali ih tretiram kao tri tačke jer im je funkcija jednaka.

Što se tiče zarez, on, upravo suprotno, skraćuje pauzu koja bi se ostavila tačkom, i koristi se upravo kada se i želi “u jednom dahu” napisati (samim tim i dati takva informacija za onoga koji čita), što odražava posebnu emociju (ljutnju, nervozu, nestrpljivost i sl.). Zarez se koristi upravo slobodno – dosljedno kada treba označiti kraću pauzu u iskazu, koja odgovara pauzi u govoru, što se često

ne poklapa s pravopisom propisanom upotrebom zareza (*Ova žena je vjeciti april...prekrasna,poz.za nasu Nuru neponovljiva...; Dan 23. Robert misli da ga trujem hranom, nece ni caj koji sam napravila da popije. I am free!*; ali: *Tako je kolega Hadžiću; Ispunjam uslove a i slazem se sa preduslovima; I oca mi i majke mi imam najbrze naocale; onda nije validno moras na popravni; oooooo sta cu s nje pojest cu je*), ali se isto tako dešava da se stavlja i ondje gdje mu po pravopisu nije mjesto (*pa ima i balija u vise i vjera i nevjera i muslimana, i izdajnika i orangutana i ateista-jel ti se svidja ova zadnja?, i strumfova samo najmanje onih kojih treba*), mada opet gotovo nikad na mjestu na kom se zaista ne dešava pauza u izgovoru.

Upitnik i uzvičnik stavlja se samo ako se posebno želi naglasiti pitanje ili emocija (inače izostaju) i često ih se stavlja više od jednog, samih ili u kombinaciji (*ma jok...niko se ne drogira !!!; dvneeeeeee super ti stoje .... elegantne !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!; Izgleda da mnogi neznaju sta je to...jeste li zaboravili Londonske Olimpijske igre kada su na kraju digli fenixa iz vatre???*; *pa šta misliš ti?!?!?*).

Navodnici se jako rijetko koriste – upravni govor najčešće se navodi neposredno iza dvotačke (*On kaže: Ti si divna prijateljica.*) ili neposredno (*Tifa mu je rekao svakog momenta mogu prekinuti s'drogom ,nije strasno (gandza) i onda daj pare...!*), a kada se navode, osim kod upravnog govora (u tom slučaju najčešće bez dvotačke i bez ikakve oznake na kraju: *Sto sa oblasti EU i VB? Da opet kazes "Pa nismo mi Englezi"*), služe za isticanje pojedine riječi kada se veliko slovo ne može upotrijebiti zato što je isticanje citata (*sad kad joj ona silna udruzenja tuzbe sarnu na racun "krepale" mace!!! :D (da ne bude zabune ovo "krepala" je iz vica!*)). Iz ovih primjera možemo primijetiti da se u elektroničkoj komunikaciji generalno izbjegava nagomilavanje interpunkcijskih znakova – ako već postoji dvotačka, onda ne trebaju navodnici, a ako su tu navodnici, nema potrebe za tačkama ili zarezima iza njih. Polunavodnici se koriste na isti način kao i navodnici, kao njihova alternativa (*dosta mi je više te 'mahalske' politike*).

Ostali interpunkcijski znakovi, ako se koriste, koriste se u skladu s pravopisom, jedino treba napomenuti da se tačka-zarez i crta gotovo nikako ne koriste. Razlog za tačku-zarez mogao bi biti taj što je on specificiran za neku srednju pauzu, koja je duža od zareza, ali kraća od tačke i najčešće se koristi u dužim rečenicama da odijeli neke veće cjeline, za čime nema potrebe u analiziranim tekstovima – oni teže konciznosti i jednostavnosti pa u njima i nema takvih cjelina koje bi se odvajale ovim znakom. Osim toga, teži se pojednostavljivanju i upotrebe tačke i zareza, koji se često i međusobno zamjenjuju i sasvim su dovoljni da izraze pauze koje je potrebno iskazati u ovakvom tekstu, jer teško da bi se u transkriptu nekog govora upotrijebila tačka-zarez budući da je njegova upotreba više vezana za pisani jezik, i to neki stil koji zahtijeva veći misaoni napor nego što je to slučaj u razgovornom stilu, koga uglavnom tekstovi komentara i postova nastoje prenijeti u pisani oblik. Što se tiče crte, razlozi su praktične prirode – većina stranica neće sama pretvoriti crticu u crtu ukoliko se ukucaju razmaci prije i poslije, a na većini tastatura ne postoji jednostavna kratica za crtu, pa se tako crta gubi iz ove vrste komunikacije: praktično, pojavi se samo u slučaju teksta kopiranog s mjesta gdje se crta i crtica razlikuju.

S druge strane, osim za smileyje, koriste se i neki drugi znaci s posebnim značenjima – npr. znak @ iza kog slijedi ime označava da je tekst koji slijedi upućen toj osobi (o čemu će ona obično biti i obaviještena putem posebnih programa) ili znak # ispred i iza nekog pojma koji služi da opet putem posebnih programa grupiše sve podatke na tu temu. Također, prilično je rašireno ispravljanje neke riječi iz prethodnog teksta tako što se u sljedećem tekstu (komentar) riječ napiše pravilno, ali sa zvjezdicom ispred nje (*Srena Nova!* *Sretna).

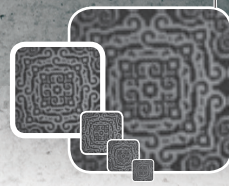
Ono što je “boljka” upotrebe interpunkcijskih znakova generalno jest pravilna upotreba razmaka koji često izostaje odandje gdje bi trebao stajati (*Kakav god da je Obn i koliko god da vam je odvratan, bolji je od one amaterske i politicke televizije Ftv. A da ne spominjem Bht.*) ili stoji

ondje gdje ga ne bi trebalo biti (*Slušaj ti, mali prgavi smislu mog života. Nemam ja vremena da te ne volim ..*). Međutim, činjenica je da ovo nema utjecaja na značenje, više na estetski dojam samog teksta, što očigledno nije u prvom planu kad su u pitanju ovakvi tekstovi.

Dijakritički znaci

Estetski dojam teksta je jedini problematičan i kad su u pitanju dijakritički znaci – zapravo se tekst bez njih jako dobro razumije (*Samo majke svoje zelje pretvore u djecu... Neka ti je ziva i zdrava...majcica tvoja... I vise od toga...*:*)*). Jedini problem može predstavljati grafem [đ] kada se piše kao [d], ali to je rijetko (*mala moja vidit ces kad dodem s traktorom po tebe*) jer se uglavnom piše kao [dj] (*sretan rođendankoo pepeljugi zelimoo od srcaaa*), kao što se i [dž] piše kao [dz] (*haha fali dajdza :p..pozuri kafa se ohladi!;-)*). Razlog za izostavljanje dijakritičkih znakova jasan je i čisto je praktične prirode – traženje slova s dijakritičkim znacima na tastaturi zahtjevnije je od korištenja osnovnih grafema zajedničkih većini jezika pa stoga prisutnih na svim tastaturama, kako kompjuterskim, tako i onim na mobilnim telefonima, laptopima, tabletima...

Jedan pokušaj prevazilaženja ovih problema javio se u srpskom jeziku, u kom su se grafemi s dijakritičkim znacima počeli pisati kao digrafi s grafemom [h], po uzoru na englesku transliteraciju s drugih jezika. Uspostavljen je i cijeli sistem - [sh] = [š], [ch] = [č], [zh] = [ž], [c] = [c], [ć], [dj] = [đ], [dz] = [dž] (*Subota pre podne, lenjo, josh ne probudjeno sasvim. Shumore korz prostor zvuci uobichajenih radnji, poneki automobil, ljudi s cegerima sa pijace, novine, cigarete, psi litalice iz kraja cheprkaju po djubretu, komshije na coshkicu neobavezno razmenjuju neshto od juče, chisto da odrzhe tek upaljenu svest.*) – koji, međutim, nije zaživio ni na prostoru Srbije, a naročito ne u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Jedan od razloga

zbog kojeg ovaj način pisanja nije zaživio sigurno je i generalna nesigurnost u razlikovanju afrikata svojstvena većini govornika s ovih prostora (za razliku od Srbije, u kojoj većina govornika dobro razlikuje afrikate), i kojima je onda lakše pisati [c] umjesto i [č] i [ć] nego razmišljati o tome koji od ova dva grafema treba napisati.

Alternativni grafemi

Dok se grafemi s dijakritičkim znacima pojednostavljuju, neki drugi grafemi, kojih ima na svim tastaturama i koji ne zahtijevaju posebno poznavanje pravopisa, pišu se pomoću drugih grafema, što samo na prvi pogled može izgledati kontradiktorno. Naime, dešava se da se umjesto grafema [v] piše [w] (*Diwno je biti nekom nešto, diwno je biti tebi SWE*), ali razlog za to je opet praktične prirode i u suštini je pojednostavljenje pisanja. Naime, razlog za ovu pojavu su tastature na starijim mobilnim telefonima, koji su imali tipke i svaka tipka je sadržavala tri ili četiri grafema. Tako je jedna tipka (za broj 8) nosila grafeme [t], [u] i [v], dok je sljedeća (za broj 9) bila za grafeme [w], [x], [y] i [z]. Prema tome, da bi se u tekst unio grafem [v], bilo je potrebno tri puta pritisnuti brzo istu tipku, dok je za grafem [w] bio dovoljan jedan pritisak. Vremenom se grafem [w], prema izgovoru u engleskom jeziku, počeo doživljavati kao tepanje i tako je ova zamjena grafema, istina u smanjenom obimu, preživjela usavršavanje mobilnih telefona na kojima je postalo jednako jednostavno unijeti u tekst oba ova grafema, s tim da je sad grafem [w] počeo zamjenjivati grafem [l] (*Mawa swatka*).

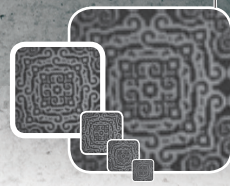
Ovdje bismo mogli spomenuti i nagomilavanje istih grafema, koji imaju onomatopejičnu funkciju – riječ je uglavnom o vokalima (*sretan rođendankoo pepeljugi zelimoo od srcaaaa*) ili strujnim konsonantima (*Zeno goriss! Slike su ti, dosad, kao i cijeli outfit ubjedljivo najbolje!*), pa i sonantima (*po vama najjjbolja srednja skola*), koji se mogu i izgovoriti oduljeno.

Skraćenice

Skraćenice služe za uštedu prostora (i vremena) i samim tim su kao stvorene za elektroničku komunikaciju. One nisu načelno zabranjene po pravopisu, međutim, dok pravopis propisuje i time i prilično omeđuje fond skraćenica, one su na elektroničkim medijima praktično otvorena kategorija i svakodnevno nastaju nove, prema potrebama. Kreću se od onih koje se vrlo lahko razumiju i kad se prvi put susretne s njima (*fkt*, *aBd*, *BSMO*), preko internacionalnih (premda iz engleskog, većina ih je, zajedno s barem minimumom engleskih riječi, usvojila i razumije ih: *lol*, *wtf*, *btw*, *omg*) do praktično nerazumljivih (osim dobrim poznavaoocima engleskog: *ROFL* – *rolling on floor laughing*, *PMSL* – *pissing myself laughing*). Zajedničko za sve njih jeste da se pišu ili malim ili velikim slovima, bez interpunkcije i gotovo nikad s dijakritičkim znacima. S obzirom na kreativnost koju otvara sloboda korištenja interneta, te samu frekventnost upotrebe, vjerovatno će neke od skraćenica postati dovoljno često korištene da uđu i u standard.

Upotreba stranog jezika

Konačno, svjedoci smo sve većeg prodora engleskog jezika, naročito u komunikaciji internetom. Pored postova napisanih kompletno na engleskom jeziku, često se i u tekstovima na bosanskom sreću riječi, pa i čitave rečenice na engleskom jeziku (*Sve je to copy-paste! Podilaze trendovima i isto su odjevene od glave do pete.; Imam osjećaj da će S'sung kada dođe večeras na foruN izbaciti šator(if you know what I mean) kada vidi ovu sliku Makiri ; Dan 23. Robert misli da ga trujem hranom, nece ni caj koji sam napravila da popije. I am free!*). Najčešće su one napisane onako kako se pišu i u originalu, vrlo rijetko onako kako se izgovaraju (*to ja zovem selfi; kakva ti je ono pikčr na profilu majke ti*), što znači da se njihovim korištenjem zapravo ne krši pravopis. Razlog za ovu pojavu je isticanje i veća ekspresivnost

riječi na engleskom jeziku, ali i iskazivanje jezičke kompetencije u komunikaciji internetom koja podrazumijeva poznavanje engleskog jezika. Ova pojava ne odstupa od principa jednostavnosti ni lakše razumljivosti jer su često engleske fraze kraće i/ili razumljivije od svojih prijevoda na bosanski jezik. Sigurno je da je engleski nemoguće izbaciti iz komunikacije putem interneta, ali isto tako je nemoguće da potpuno potisne bosanski jezik zato što, kao što smo vidjeli i iz ovih primjera, bosanski jezik ima kreativni potencijal kojim se korisnici obilato koriste, i svojim rješenjima parira engleskom jeziku (kao i svaki drugi jezik uostalom) u dovoljnoj mjeri da dominira kod nativnih govornika.

Zaključak

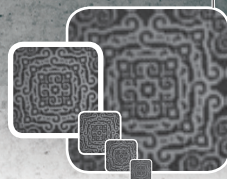
Iz svega iznesenog može se zaključiti da se u neobaveznoj elektroničkoj komunikaciji dosljedno poštuju pravila sažetosti, jasnoće, jednostavnosti. Zbog toga je i pravopis koji se koristi pojednostavljen – tačka-zarez i crta potpuno su izvan upotrebe, tačka i zarez koriste se za označavanje kraćih pauza ili ondje gdje su neophodni, dok se završetak teksta obavezno obilježava, ali često nekim alternativnim signalima: tri tačke, smiley, onomatopeja... Upitnik i uzvičnik koriste se samo kad se želi istaknuti pitanje ili emocija, a navodnici služe uglavnom za citiranje ili isticanje. Upotreba dvotačke gotovo je ograničena na najavu upravnog govora. Ostali pravopisni znaci se ili koriste uobičajeno, kao npr. zagrada ili kosa crta, ili se gotovo i ne koriste, kao crtica, ili imaju specifičnu upotrebu, kao zvjezdica, a javljaju se i novi znaci, kao što su, pored smileyja, @ ili #. Veliko slovo služi za isticanje u najširem smislu, pa se tako može istaknuti cijeli tekst, određena riječ, prvi grafem neke riječi ili bilo koji grafem (najčešće namjerno nepravilan) u riječi. Dijakritički znaci najčešće izostaju, a iz razloga razumljivosti grafem [đ] se piše kao [dj], a [dž] kao [dz]. Iz stilskih razloga često je korištenje engleskih riječi i izraza, a i umjesto [l] ponekad se piše [w].

I ovako pojednostavljenog pravopisa, jezik neobavezne komunikacije na internetu obavlja svoju funkciju – poruku prenosi besprijekorno, tako da može biti dobar indikator toga koja su pravopisna pravila važnija od drugih za svakodnevnu komunikaciju, a sigurno je da se u njemu kriju i začeci budućih promjena u pravopisu.

THE ORTOGRAPHY IN ELECTRONIC MEDIA

Abstract: Informal electronic communication respect consistently the principles of conciseness, clarity, simplicity. Therefore, the orthography of this sort of communication is simplified: there is no semicolon or dashes, the period and comma are used for marking the short pause or where they are necessary, while the end of the text is always marked, but often with some alternative signal: ellipsis, emoticon, onomatopoeia... The question mark and the exclamation mark are used only when the question or emotion are emphasized, and the quotation marks are for citation or emphasis. The colon is almost limited to the announcement of direct speech. The other punctuation marks are used as usual, like the parentheses and slash, or almost disappear, like the hyphen, or have the specific usage, like the asterisk. Further, the new signs appear, such as, beside emoticons, the signs @ or #. The uppercase letters are used to emphasize in a broad terms, so it is possible to highlight the whole text, or one specific word, or initial letter, or any letter (usually incorrect on purpose) in the word. The diacritical signs usually miss, only for the comprehensibility the letter [đ] is written as [dj], and [dž] as [dz]. The use of English is common as the specific style, and sometimes instead of [l] may be written [w]. Even simplified, the language of informal internet communication fulfill its function – perfectly deliver the message. Consequently it may be the good indicator of more and less important orthographic rules for everyday communication, and certainly hide the future changes in the orthography.

Keywords: Bosnian language, orthography, electronic communications, internet communications, capital letter, punctuation, diacritical marks, abbreviations

Literatura

- Badurina, L., Marković, I., Mićanović, K. (2008): *Hrvatski pravopis*, II izdanje, Matica hrvatska, Zagreb
- Bajić, D. (2011): “Analiza internet korisnika i web sadržaja u BiH”, <http://teslio.com/blog/post/local-seo/1875> (22. 4. 2014)
- Doznajemo (2012): “U BiH internet koristi 42,3 posto stanovnika, u Europi 61,3 posto”, <http://doznajemo.com/2012/06/12/i-dalje-veliki-zaostatak-u-bih-internet-koristi-423-posto-stanovnika-u-europi-613-posto/> (22. 4. 2014)
- Gligorijević, J. (2012): “Nebih trebao biti ne pismen”, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1059085> (22. 4. 2014)
- Halilović, S. (1996): *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Sarajevo
- Halilović, S. (1999): *Pravopis bosanskoga jezika. Priručnik za škole*, Dom štampe, Zenica
- Hambridge, S. (1995): “Netiquette Guidelines”, <http://tools.ietf.org/html/rfc1855> (23. 4. 2014)
- Hellrazor (2012): “Internet pravopis”, <http://vukajlija.com/internet-pravopis/397531> (22. 4. 2014)
- Huang, L. (2010): “Technology: Textese May Be the Death of English”, <http://www.newsweek.com/technology-textese-may-be-death-english-87727> (22. 4. 2014)
- NPR (2008): “‘Gr8 Db8’ Defends The Linguistics Of Texting”, <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=97700573> (22. 4. 2014)
- Pavlović, I. (2012): “Digitalni pravopis”, <http://www.istokpavlovic.com/blog/digitalni-pravopis/> (22. 4. 2014)
- Pavlović, I. (2013): “Internet i pravopis: istine i laži”, <http://www.neznase.ba/kultura/93-kultura/17533-internet-i-pravopis-istine-i-lai> (22. 4. 2014)

- Inter CAFFE Forum (2014): “Preporuke učesnicima Inter CAFFE foruma”, <http://www.inter-caffe.com/docs/preporuke/> (22. 4. 2014)
- Radio Slobodna Evropa (2013): “Na Balkanu Facebook najviše koriste u Srbiji a najmanje u BiH”, <http://www.slobodnaevropa.org/content/na-balkanu-facebook-koriste-najvise-u-srbiji-/24909738.html> (22. 4. 2014)
- RAK (2013): “Godišnji izvještaj Regulatorne agencije za komunikacije za 2012. godinu”, Regulatorna agencija za komunikacije, <http://rak.ba> (22. 4. 2014)
- Simić, R. (2006): *Srpski pravopis*, II izdanje, Jasen, Beograd
- Spravy.Pravda.sk (2006): “Internet a sms deformuju pravopis”, <http://spravy.pravda.sk/zaujímavosti/clanok/244932-internet-a-sms-deformuju-pravopis/> (22. 4. 2014)
- Tapscott, D. (2008): “Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World”, <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=96503209> (24. 4. 2014)
- Ulaby, N. (2006): “OMG: IM Slang Is Invading Everyday English”, <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=5221618> (24. 4. 2014)
- YASI (2014): “Internet bonton. Kodeks ponašanja na internetu”, Jugoslovenska antispam inicijativa, <http://www.uzice.net/yasi/bonton.htm> (22. 4. 2014)